

УДК: 330.834.1; 330.831.8

Г. О. Шамборовський,
к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівський національний університет імені Івана Франка

РОЗВИТОК КЕЙНСІАНСТВА ТА ВІДРОДЖЕННЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ В ХХ СТ.

G. Shamborovskyi,
Ph.D in Economics, Assistant Professor, Department of International Economic Relations,
Ivan Franko National University of Lviv

THE DEVELOPMENT OF KEYNESIANISM AND THE REVIVAL OF LIBERALISM IN THE TWENTIETH CENTURY

У статті досліджено розвиток західної економічної думки та модифікації економічних систем капіталістичних країн протягом ХХ ст. Висвітлено наслідки економічних криз та їх вплив на формування теорії і практики державного регулювання. Автор пропонує розробити та впровадити нову ефективну модель національної економіки, засновану на лібералізмі та дирижизмі.

The article examines the development of Western economic thought and the modification of economic systems of capitalist countries during the twentieth century. It deals with the effects of economic crises and their impact on the theory and practice of state regulation. The author proposes to develop and implement a new effective national economic model based on liberalism and dirigisme.

Ключові слова: кейнсіанство, лібералізм, дирижизм, економічна криза, "Велика депресія", планово-індикативна модель, австрійська економічна школа.

Key words: Keynesianism, liberalism, dirigisme, economic crisis, "The Great Depression", indicative planning model, the Austrian School of Economics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова криза 30-х років минулого століття похитнула віру урядів капіталістичних країн у класичний лібералізм. Багато науковців, політиків і бізнесменів дійшли висновку, що нерегульовані ринки не можуть забезпечити суспільний добробут і економічну безпеку. Спочатку у США, а згодом у більшості розвинутих країн почалося створення нового державного апарату, який би залишався гарантом особистої свободи, але при цьому захищав населення від негативних наслідків капіталізму.

У кінці 1970-х років відбувся інформаційно-технологічний прорив, що сприяв розвитку індивідуалізму, свободи і демократії у капіталістичних країнах. Неоліберальний контрнаступ очолювали праві уряди США та Великої Британії (Р. Рейгана і М. Тетчер), а також міжурядові фінансові агентства — МВФ та Світовий Банк.

У 2008 році, у зв'язку з економічною кризою, знову загострилася дискусія між прихильниками лібералізму і соціалізму. У різних країнах пролунали заклики про повернення до соціально спрямованої політики з можливостями перерозподілу доходу, протекціонізму і реалізації кейнсіанських заходів.

В Україні, яка недавно долучилася до капіталістичного світу, важливо застосовувати досвід розвинутих країн. Український уряд повинен розробити та впровадити нову ефективну модель національної економіки, засновану на фахових наукових теоріях та сучасних тенденціях у світовій економіці.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

У кін. ХІХ — поч. ХХ ст. Д. Дьєю і М. Адлеродними одні з перших почали говорити, що всі індивіди, будучи основою суспільства, для реалізації своїх здібностей повинні мати доступ до базових потреб, таких як освіта, економічні можливості, захист від згубних масштабних подій поза межами їх контролю.

Дж. Кейнс, Л. Brentano, Л. Хобхаус, Т. Грін, Б. Олін, Ф. Перру описали, як держава повинна регулювати капіталістичну економіку, щоб захищати свободу і при цьому уникати соціалізму. Їм категорично заперечували прихильники неолібералізму Ф. Хайск, Л. Мізес, М. Ротбард, М. Фрідман та ін.

Злиття модернізму з лібералізмом у післявоєнні роки призвело до поширення соціал-лібералізму. Дж. К. Гелбрейт, Дж. Роулз і Р. Дарендорф вважали, що задля забезпечення економічного зростання необхідним є втручання держави в ділянку освіти, освоєння нових технологій та врегулювання соціальних конфліктів.

У кін. ХІХ ст. в Україні теорії соціальної економіки розробляли С.А. Подолинський та М.І. Зібер. Найвідомішим критиком правих ліберальних теорій був Іван Франко.

МЕТА СТАТТІ

Сприяти формулюванню нових теоретичних концепцій у вітчизняній економічній науці, розробивши модель соціально-економічних відносин, засновану на лібералізмі та дирижизмі.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Завдання статті — дослідити розвиток західної економічної думки та модифікації економічних систем капіталістичних країнах протягом ХХ ст.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З часів "Великої депресії" — масштабної світової економічної кризи, яка розпочалась восени 1929 р. в США і тривала в різних країнах до кінця Другої світової війни, регулювання відсоткової ставки та грошової маси стало основними інструментами економічної політики капіталістичних країн протягом майже півстоліття. "Велика депресія" була синхронною, глобальною і затронула всі галузі світової економіки. Назву криза отримала через особливий емоційний стан депресивного ступору, в якому перебувало суспільство протягом довгих років.

"Велика депресія" стала найдовшою, найглибшою та найбільш глобальною економічною кризою ХХ ст., її часто наводять як приклад значного зниження рівня світового економічного розвитку. Найбільшого удару криза завдала економіці США. Особливо постраждали металургійна, вугільна та автомобільна промисловість країни. Особисті доходи, податкові доходи, прибутки і ціни різко знизилися до критичних рівнів.

Соціально-економічна статистика 1929—1933 рр. в США справді пригнічує. Рівень промислового виробництва в 1933 р. скоротився на 46 % порівняно з 1929 р. ВВП країни за 1929—1933 рр. впав майже вдвічі з 103,9 млрд до 56 млрд дол. США. Обсяг безробіття зріс з 3,2 % до 25 % в 1933 р., що становило 12,8 млн осіб. Розорилося більше 135 тис. компаній, доходи корпорацій знизилися на 60 %. Криза відкинула промисловість США на 20 років назад, до рівня розвитку 1911 року.

Через скорочення платоспроможного попиту ціни на сільськогосподарську продукцію знизилися на 40—60 %, що призвело до масового зубожіння селян. Розорилося близько 897 тис. фермерських господарств — 14,3 % від загального числа. Близько 2,5 млн осіб залишилося без житла.

Під удар "Великої депресії" потрапили й інші країни Заходу, такі як Канада, Велика Британія, Німеччина і Франція, також постраждали країни Центральної і Південно-Східної Європи, Азії та Латинської Америки. Її наслідком стало зменшення обсягу міжнародної торгівлі більш ніж на 50 % [1, с. 98].

З капіталістичних країн лише Японії вдалося оминати важких наслідків кризи. Японська економіка протягом 1929—32 рр. скоротилася на 8 %, для порівняння, у США, в 1932 р. обсяг ВВП знизився на 13,4 %.

Міністр фінансів Такахасі Корекійо (1854 — 1936) — видатний політик, фінансист, науковець, першим впровадив т. зв. кейнсіанську економічну політику. Він розумів, що надії на "невидиму руку ринку" немає і потрібен примусовий перезапуск економічної системи/По-перше, значні фінансові вливання за рахунок збільшення дефіциту бюджету, а по-друге, девальвація національної валюти як засобу стимулювання експорту. Такахасі використав Банк Японії щоб оптимізувати дефіцит бюджету і мінімізувати інфляційний тиск [2].

Джон Мейнард Кейнс (1883—1946) — видатний англійський економіст, ім'ям якого назвали окремий розділ

економічної науки, здійснив революцію в поглядах економістів на природу ринкового регулювання. У своїй відомій книзі "Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей" (The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936) він стверджував, що ринкова рівновага може встановитися на набагато нижчому рівні від потенційного обсягу виробництва ВВП і при цьому значна частина робочої сили буде не задіяна; вчений запропонував спосіб уникати фінансових криз і безробіття шляхом корекції урядового контролю за кредитами і валютою.

Дж. Кейнс вважав, що економіка може надовго замерти у стані заниженого випуску і хронічного безробіття, оскільки заробітна плата і ціни є нееластичними щодо використання капіталу і праці, а через відсутність повної інформації в економічних суб'єктах ринок діє недосконало. Вихід із цього становища вчений вбачав у державному втручанні в ринкові відносини задля підвищення сукупного попиту. Взаємопов'язаними цілями такого втручання були рівновага доходу і платіжного балансу, однак пріоритетним вважалося забезпечення повної зайнятості [3, с. 163].

Тривалий спад виробництва і відсутність очікуваної еластичності цін забезпечував аргументи на користь кейнсіанського пояснення причин порушення зовнішньої і внутрішньої рівноваги. У пізніших кейнсіанських моделях механізм вирівнювання платіжного балансу визначався змінами доходу і грошової маси. Кейнсіанська теорія передбачала активне втручання держави в економіку, а доцільними інструментами втручання повинні були бути важелі бюджетно-податкового та грошово-кредитного регулювання. Державне макроекономічне регулювання, засноване на союзі бізнесу і політики, виявилось більш ефективним механізмом подолання "Великої депресії", аніж приватна ініціатива споживачів та підприємців.

Інтенсивний розвиток інформаційних технологій в кінці минулого століття дозволив урядам і корпораціям збирати та обробляти дані з неймовірною до цього часу швидкістю. Це дало також потужний поштовх для розвитку глобального ринку. Супутниковий та оптоволоконний зв'язок зробили революційний перелом у передачі даних та започаткували "Інформаційну еру".

Дж. Кейнс одним з перших усвідомив, що держава має набагато більший обсяг інформації порівняно з окремих індивідом і стверджував, що це дає їй право втручатися у ринкові відносини, тому логічно, що рішення і дії щодо подолання наслідків кризи слід приймати також державі.

Вплив кейнсіанства на розвиток капіталістичних країн у ХХ ст. був таким великим, що в 1971 році Річард Ніксон заявив: "Сьогодні ми всі — кейнсіанці" [4, с. 15]. Парадоксально, але "кейнсіанці" не підтримали президента Ніксона під час "Вотергейтського скандалу", який призвів до його відставки з поста у 1974 році через корупцію, що пронизала всю адміністрацію.

Вперше в США проявилася потужна політична сила засобів масової інформації, особливо преси, яка фактично зіграла провідну роль у тому, що дотепер не вдавалося жодній окремій інституції, об'єднанню або об'єднанню інституцій: позбавити поста президента, що був вибраний менше двох років тому, отримавши підтримку більшості.

На межі 70—80-х рр. кейнсіанська теорія і концепція державного регулювання економіки зазнала серйозних випробувань в умовах високих темпів інфляції в США. Глибока світова криза 1974—1975 рр. показала слабкість і уразливість практичних рекомендацій кейнсіанства також на рівні міжнародних економічних і фінансових відносин.

Кейнсіанство і його модифіковані версії (некейнсіанство та посткейнсіанство) не дали очікуваних результатів і наприкінці ХХ ст. Завдяки новим відкриттям і технологіям інформація почала поширюватися надто швидко для того, щоб її можна було контролювати. Заходи урядів розвинутих держав, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та гармонійних темпів розвитку, в багатьох випадках не мали успіху через негативні корпоративні зв'язки бізнесу і політики та вразливість до зовнішньоекономічних шоків, якими стали Азіатська (1997—1998) та Аргентинська (1999—2002) кризи.

Особливістю розвитку некейнсіанства у Європі було те, що деякі французькі економісти вважали не обов'язковим положенням Дж. Кейнса щодо відсоткової ставки як основного засобу стимулювання інвестиційної діяльності. Вони підтримали концепцію індикативного планування економіки, запропоновану Франсуа Перру (1903—1987), що передбачала застосування комплексних заходів забезпечення постійності інвестиційного процесу.

За визначенням європейських науковців, індикативне планування є різновидом макроекономічного планування, що можна конкретизувати як свідому діяльність державного управління, мета якої — привести через певний час до бажаного стану національну економіку в цілому. Індикативне планування впливає на приватний сектор в основному через стимулювання або обмеження попиту і дуже опосередковано — через державні підприємства. Планові документи за таких умов відображають узагальнений прогноз стосовно бажаного розвитку економіки, а також фіксують рішення щодо державних видатків і інвестицій, поточних витрат державних підприємств. Інформація щодо макропараметрів і основних параметрів діяльності державних органів та підприємств покликана сприяти формуванню економічного середовища, яке впливає на дії приватних підприємців [5, с. 36].

Одразу після Другої світової війни у 1946 році за ініціативою генерала Шарля де Голля у Франції була заснована Рада з планування і створений Генеральний комісаріат планування, на які було покладено завдання щодо розробки та впровадження загальнонаціональних планів, т. зв. французьких п'ятирічок. Функції цих органів неодноразово змінювалися, так само, як цілі і тривалість дії планів, але принципи "демократичної системи планування", яка встановлювала планування "знизу", що ґрунтується на рівних правах участі, консультаціях та узгодженнях представників різних "групових інтересів", залишалися постійними [6].

Індикативне планування дозволило також таким країнам ринкової економіки, як Іспанія і Португалія, подолати наслідки Другої світової війни та досягти знач-

них успіхів у соціально-економічному розвитку. Основне значення системи стратегічного планування полягало не стільки у формуванні орієнтовних показників чи державних інвестицій, скільки у створенні регулярного механізму взаємодії уряду, бізнесу, профспілок і споживачів, у досягненні консенсусу та координації зусиль.

У 70-ті роки у Франції, як і у цілому капіталістичному світі знову, почалося зростання популярності неокласичних теорій, відбулося так зване неокласичне відродження. Через зростання рівня бюрократизації державних установ і корупційні скандали великі корпорації перестали довіряти чиновникам та не вважали за потрібне узгоджувати корпоративні і державні плани.

Глобалізація змінила правила гри на користь ліберальних теорій, коли приватні інтереси і вільний ринок знову довели свою ефективність щодо "забезпечення якомога більше людей якомога більшими можливостями". Національні компанії, керуючись законами ефективності і корисності, почали активно виходити на світові ринки збуту та виробництва. У таких умовах процес планування видався надто складним. Ф. Перру стали звинувачувати в недостатній чіткості аналізу, ігноруванні кількісних підходів до економіки.

Неокласики вимагали математичного доведення теорії індикативного планування. Ф. Перру зробив це, і у 1975 р. опублікував статтю, в якій математизував соціологічну частину загальної теорії і показав, що економіка нерозривно пов'язана з соціальними відносинами [7]. Однак вчений стверджував, що математичні моделі не здатні описати ринкову рівновагу, оскільки реальні зв'язки і мотивації економічних суб'єктів набагато складніші від наявних уявлень і математичних теорем [8].

Незважаючи на критику "дирижизму", ця політика продовжує розвиватися і на практиці застосовується в семирічних фінансових планах ЄС, програмні періоди передбачені в спільній регіональній і сільськогосподарській політиці ЄС. Індикативне планування виправдало себе не тільки в ринковій економіці, але, наприклад, в Китаї, що демонструє протягом останніх 30 років вражаючі темпи зростання.

Відродження інтересу до лібералізму в ХХ ст. пов'язано з рядом причин, серед яких зазвичай відзначають руйнування сформованого в 40—60 рр. соціально-економічної консенсусу та еволюційні зрушення в суспільній свідомості.

Кардинальне переосмислення суті і призначення капіталістичного відтворення, що відбулося в 70-ті роки, спонукали багатьох економістів переглянути сформовані раніше уявлення про причини безробіття і способи боротьби з ним.

Критикувати кейнсіанство почали відразу усі неокласичні школи. Одним із завзятіших опонентів Дж. Кейнса був Фрідріх фон Гайєк (1899—1992), видатний економіст, лауреат Нобелівської премії, один із засновників неавстрійської економічної школи.

Представники австрійської школи, відомої також як Віденська або психологічна школа, захищають суворе дотримання добровільно укладених угод між економічними агентами, найменше можливе втручання (особ-

¹ Капіталістичне відтворення — процес виробництва, що розглядається не як одиничний акт, а як процес, що постійно повторюється

ливо з боку держави) в економічну діяльність та максимальну відкритість особистого вибору (разом із вільним вибором засобів обміну).

У 1973 році Ф. Гаск зазначав, що макроекономічна теорія в її традиційній формі "була сформульована Кейнсом як теорія зайнятості, яка, принаймні в першому наближенні, базувалася на передумові існування незайнятих ресурсів. Свідоме ігнорування обмеженості ресурсів вело до визначення, що відносні ціни складаються історично і не потребують теоретичного пояснення. Така теорія, ймовірно, була виправдана в умовах загальної безробіття під час "Великої депресії", але вона мало придатна для аналізу безробіття того типу, з якою ми зіткнулися сьогодні і, мабуть, зіткнемося в майбутньому. Виникнення і зростання безробіття одночасно з інфляцією показало, що зайнятість — не просто функція сукупного попиту, а що вона визначена структурою цін і виробництва, і тільки мікротеорія може дати нам можливість зрозуміти її" [9, с. 13].

Для прихильників неоавстрійської школи в цілому, особливо для її засновника Людвіга фон Мізеса (1881—1973), було важливим розробити загальну концепцію соціальної науки, частиною якої могла б стати економічна теорія. У сучасних дослідженнях неоавстрійців виклад питань, що відносяться до економічної проблематики, переплітається з аналізом проблем філософського, соціального, психологічного, політичного характеру.

Неоавстрійська економічна школа підкреслює можливість спонтанного впорядкування механізму ціноутворення та наголошує на тому, що складність суб'єктивного вибору людини робить математичне моделювання діючого ринку неймовірно складним (або неможливим) і тому підтримує підхід невтручання до економіки. Це зближує її представників із переконаннями Ф. Перру про нематематичну природу взаємозв'язків у суспільстві.

Розвиваючи тезу про неможливість регулювання процесів у соціальній сфері, Ф. Гайєк використовував положення філософської концепції про обмеженість знання і спонтанний характер соціального порядку. Він стверджував, що знання, яким у цей момент реально має суспільство, не існує в якомусь концентрованому вигляді або у явно вираженій формі. Це знання розсіяно серед індивідів, кожен з яких є носієм його частини. У людей різні уявлення про світ, накопичений досвід, сфера інтересів, вони володіють різним набором інформації.

Ніхто не може досягнути повного розуміння природи людини, оцінити її здібності і таланти, "поглянути на світ її очима", і не тому, що це вимагає опрацювати неймовірно велику кількість даних, а передусім через те, що значна частина знання людей не існує у формі сформульованих тез, а залишається інтуїтивною, неявною і передається, причому часто неусвідомлено, тільки в процесі взаємодії людей.

Визнання наявності множинності уявлень людей, їх прагнень і бажань не означає, що в суспільстві не діють встановлені правила або відсутній порядок. Більшість людей у своїй поведінці керуються певними принципами, причому це відбувається зовсім не тому, що люди, виходячи з раціональних міркувань, свідомо вибирають якісь правила із сукупності можливих. Правила і принципи, які діють в суспільстві, часто неусвідомлено, фор-

муються в процесі еволюції всього суспільства, невіддільні від нього і забезпечують його членам вищу здатність адаптації до зовнішніх умов. Ці правила, які можуть бути втілені в традиціях, моралі, в юридичних актах, сприяють зниженню невизначеності в суспільстві.

ВИСНОВКИ

Сьогодні важко встановити чіткі межі економічних теорій і моделей, які застосовують уряди країн для досягнення поставлених цілей. Всіх їх об'єднує спільні завдання — забезпечити стабільне і рівномірне економічне зростання.

Кейнсіанство втратило свою провідну позицію у наукових дослідженнях і формуванні економічної політики розвинутих країн. Разом з тим, воно модифікувалося і продовжує розвиватися в теоретичних дослідженнях та практичних діях урядів різних країн.

Успішним досвідом модернізованого неокейнсіанства є планово-індикативна модель, яка продемонструвала особливу ефективність у подоланні наслідків "Великої депресії" і Другої світової війни в Європі. Її системний характер та розвинута соціальна сфера є унікальним досвідом, який може бути застосований у державному управлінні в Україні.

На сучасному етапі розвитку світової економіки в Україні варто підтримати ліберальний погляд на роль держави. Обмеження державного регулювання та контролю зменшить тінізацію економіки і відтік фінансового капіталу, що позитивно вплине на суспільний добробут країни.

Література:

1. Frank R. Principles of Macroeconomics / R. Frank, B. Bernanke. 3rd ed. — Boston: McGraw-Hill/Irwin, 2007. — 504 p.
2. Cha M. Did Takahashi Korekiyo Rescue Japan from the Great Depression? / M. Cha // The Journal of Economic History. — 2003. — № 1. — P. 127—144.
3. Беляев О. Економічна політика / О. Беляев, А. Бебело, М. Діба. — К.: КНЕУ, 2004. — 287 с.
4. Скидельски Р. Кейнс: Возвращение мастера / Р. Скидельски: [пер с англ.]. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2011. — 253 с.
5. Ставерська Т. Концепції фінансового планування: макро- та мікрорівні // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. — 2010. — № 4. — С. 35—39.
6. Тимошук М. Індикативне планування: зарубіжний досвід та перспективи застосування в Україні / М. Тимошук // Регіональна економіка. — 2005. — № 3. — С. 230—236.
7. Perroux F. Politique du developpement et lacunes du calcul economique / F. Perroux // Mondes en developpement. — 1975. — № 10. — P. 191—202.
8. Perroux F. Critique de la raison economique et de la raison statistique / F. Perroux // economie appliquee. — 1976. — Vol. 40. — P. 303—323.
9. Hayek F. The Place of Menger's Grundsatz in the History of Economic Thought / F. Hayek // Carl Menger and the Austrian School of Economics / ed. by J. Hicks and W. Weber. — Oxford: Clarendon Press, 1973 — P. 1—14.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2013 р.